

6. Мишанич О. Дивосвіті Наталени Королевої // Мишанич О. Повернення: Літературно-критичні статті й нариси. – К., 1997.
7. Тюрменко І. Наталена Королева та її сучасники: Іван Огієнко, Олександр Кошиць, Василь Королів-Старий (за матеріалами канадських архівів) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник: Серія історична та філологічна. – Вип. III. – Кам'янець-Подільський, 2006.
8. Элиаде М. Миф о вечном возвращении. – СПб., 1998.

Отримано 3.05.2007 р.

м. Київ–Острів

Катерина Усачова

УДК – 821.161.2 “19”

ЦИКЛ “ЛЕГЕНДИ СТАРОКИЇВСЬКІ” У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ

Розвідка присвячена проблемі датування творів Наталени Королевої та специфіці авторських метатекстів двох періодів її творчості. Досліджується своєрідність трактування авторкою образів агіографічної літератури та давньоукраїнських міфів і переказів у циклі “Легенди старокиївські”. На підставі докладного аналізу оповідань циклу “Легенди старокиївські” висувається та доводиться гіпотеза про зарахування їх до найперших україномовних творів письменниці.

Ключові слова: легенда, переказ, агіографія, прототекст, авторський метатекст.

Kateryna Usachova. The cycle “Old Kyiv Legends” in the creative biography of Natalena Koroleva

The article focuses on the dating of Natalena Koroleva's works as well as on the peculiarities of the auctorial metatexts within two periods of her creative biography. The author of the article examines the specific interpretation of hagiographical literature and old Ukrainian myths and legends in her short prose collection “Old Kyiv Legends”. The precise analysis of the stories included into the cycle corroborates the hypothesis that “Old Kyiv Legends” belong to the very first works of Natalena Koroleva.

Key words: legend, story, hagiography, prototext, auctorial metatext.

У невеликому поки що обсягу досліджень творчості Наталени Королевої превалює думка, що цикл “Легенди старокиївські” – це одна з останніх праць письменниці, вершина всього її творчого доробку, довгоочікуване звертання авторки до українських тем. Подібні судження нерідко висловлювалися на сторінках діаспорної преси 1950 – 1960-х років, а у 1980-х роках їх озвучив перший у сучасній Україні дослідник творчості Наталени Королевої Олекса Мишанич: “Легенди старокиївські” стали немов підсумком тривалих художніх пошуків Н. Королевої, втілили в собі постійне бажання відтворити правік української землі у її зв'язках з іншими землями й народами, у різних часових і просторових вимірах” [8, 651].

“Легенди” і справді вийшли друком у 1942–1943 рр. (перша і друга частини – відповідно) у Празі, після чого письменниця з оригінальних творів надрукувала лише кілька оповідань. Проте 1958 року в листі до митрополита Іларіона Наталена Королева зазначає: “Писати почала я давно, а перестала – з двадцять років тому. Писала спочатку у французькій пресі. <...> По-українському почала писати з 1919 року, коли познайомилася, а потім і одружилася з доктором Королевым. Він умовив мене таки кинути французьку літературу, “бо ж у французів багато авторів, авторів оригінальних, а українська література – ще вбога...” [5, 15-167]. Тож, якщо вірити власним підрахункам Н. Королевої,

припинила писати вона наприкінці 1930-х років, саме тоді, коли в останньому перед війною числі часопису “Дзвони” почала друкуватись її повість “Quid est Veritas?”. Далі авторка переважно доробляла, переписувала й видавала раніше написані твори. Отже, “Легенди”, можливо, і не були створені в 1940-х роках. Але тоді коли саме? Водночас майже нічого не відомо про французькі твори Королевої, та й перші п’ять-сім років україномовного періоду творчості письменниці позначені надзвичайно малою кількістю відомих написаних, тим більше – видрукованих, оповідань. Чи можуть “Легенди старокиївські” належати не до останніх, а до найперших україномовних творів авторки? Це питання видається справді актуальним, оскільки відповідь на нього дозволяє простежити творчий розвиток Н. Королевої саме як української письменниці. Документально визначити час написання “Легенд старокиївських” неможливо, оскільки збереглося дуже мало рукописних оригіналів творів Наталени Королевої і вони не датовані. Отже, слід спочатку проаналізувати особливості використання легендних, історичних та агіографічних сюжетів в оповіданнях, принципи організації цих оповідань в окремий цикл, визначити авторський метатекст циклу, а також спробувати відшукати у її листах і спогадах згадки про роботу над циклом.

Перше, що привертає увагу при глибокому дослідженні творчого доробку Н.Королевої, – тематична окремішність 25 оповідань збірки “Легенди старокиївські” від усієї іншої прози письменниці. Саме тематична, бо легенди загалом належать до найчастіше застосовуваних прототекстів творчості авторки, зокрема, у примітках до творів часто вказуються джерела використаних у тексті легенд. Проте, крім згаданої збірки, вона не бере суто українські легенди та перекази за прототексти сюжетів, сюжетних схем, творів. Ба більше, світи героїв “Легенд старокиївських” та всіх інших творів письменниці не перетинаються (звичайно, якщо не йдеться про конкретні історичні факти, але й таких майже немає). Це суттєвий момент, оскільки про твори Н.Королевої кінця 1920 – 1930-х років можна говорити як про певний суцільний текст, що має в основі авторський метатекст – “теоретично вірогідну текстову форму, що виводиться зіставленням реально існуючих текстів та єдиної змістової основи – авторської концепції дійсності” [4, 83]. Саме “авторські концепції дійсності” в “Легендах старокиївських” та у всіх інших творах письменниці відрізняються. Ця відмінність простежується в темах та сюжетах, а опосередковано й у використаних джерелах її прози.

Тематично всі твори Наталени Королевої кінця 1920 – 1930-х років можна поділити на групи залежно від їхньої джерельної основи: твори, базовані на біблійному матеріалі, агіографії, світових легендах та переказах, а також почасти на історичних відомостях; твори автобіографічного характеру, зокрема – з родових анналів, оскільки авторка себе і свій рід ніколи не розділяла. Твори кожної із цих груп пов’язані спільними героями, мотивами та лініями, але й між цими групами існує тісний зв’язок. Так, келих Грааля в незмінному вигляді проходить як головний чи другорядний образ крізь роман “Quid est Veritas?”, повість “Предок” та оповідання “Префектова служниця”; життя письменниці та її роду (свою приналежність до якого вона завжди акцентує в тексті) розгортається як у жанрі прямої автобіографії (“Без коріння”, “Шляхами і стежками життя”), так і у формі пригодницької повісті (“Предок”) чи легенди (“Сторінка з книги”); образи перших християн однаковими фарбами змальовані в більших (“Сон тіні”, “Останній бог”) та менших (“Центуріон”, “Зустріч”) прозових творах; трактування теми милосердя однакове в євангельському оповіданні “Лік” та легенді “Покута” тощо.

Авторський метатекст циклу “Легенди старокиївські” майже не суперечить змальованому вище, проте схожість вичерпується тільки опосередкованою подібністю у трактуванні деяких образів та кількома незначними інтертекстовими заувагами інформативно-пояснювального характеру, оскільки всі герої та мотиви збірки утворюють пов’язаний між собою, але повністю окремий щодо інших творів письменниці світ (серед найпомітніших спільних героїв та мотивів збірки вирізняються Талестрис та Боризес в оповіданнях “Таврійська бай” та “Володимирове срібло”; св. Климент в “Еклезії”, “Володимировому сріблі” та “Трьох Маріях”; Рогніда й мотив зневаги до жінки у “Стугні” та “Володимировому сріблі”; княгиня Ольга в “Шинкарівні” та “Путі спасіння”; язичницький бог Пан в оповіданнях “Таврійська бай”, “Еклога”, “Володимирове срібло” та ін.). Більш ніде Наталена Королева не відтворюватиме сюжети найдавнішої української історії та фольклору, а також персонажі античної і слов’янської міфології як повноцінні художні образи (в інших творах міфологія – це лише риса світогляду персонажів, одна з історичних реалій відтворюваної доби), так само як унікальна для творчості письменниці головна ідея циклу – зображення української землі як частини світової, передусім античної, культури.

Неоднорідність авторських метатекстів циклу “Легенди старокиївські” та інших творів письменниці наводить на думку, що вони не могли бути написані одночасно, тобто наприкінці 1920-х та у 1930-х роках. Зважаючи на згадані свідчення авторки про те, що в 1940-х вона вже не писала, можна припустити, що “Легенди” могли бути написані на початку 1920-х років або й раніше. Опосередковано це можна підтвердити тим, що вищезгадана головна ідея збірки “Легенди старокиївські” перегукується з поясненнями письменниці, чому на початку 1920-х років вона вирішила стати українською, а не французькою письменницею: “Чому я стала українською письменницею? Бо як побачила Волинь, то закохалася в екзотиці. А як побачила Київщину – власне Київ з його соборами, народом, то не могла позбутись думки – ні, пересвідчення – що ці люди нащадки стародавньої Еллади. На березі Чорного моря ще більш у цьому впевнилась. Стала збирати старі легенди, рівняти їх з тим, що писав Геродот, що розповідали арабські автори” [3, 15]. У багатьох оповіданнях збірки справді помітні перелічені Королевою джерела: Геродот (“Скитський скарб”, “Мелюзина”, “На Делосі”), народні легенди та перекази (“Михайлик”, “Кирило Кожум’яка”); проте найбільше сюжетів узято з рукописних джерел, як загальновідомих в Україні (“Гостина”, “Похорон”, “Біси”, “Нерушима стіна”, “Стугна” та ін.), так і менш відомих зарубіжних хронік і житій (“Путь спасіння”, “Шинкарівна”).

Традиційно всі оповідання збірки “Легенди старокиївські” розподіляють на групи так, як це зробив ще в 1980-х роках О.Мишанич: “Зовні “Легенди старокиївські” можна поділити на три тематичні цикли: легенди скіфські, легенди княжої Русі і легенди, пов’язані з Києво-Печерським монастирем” [8, 651]. Поділ досить умовний, адже підпорядкований історичній хронології, до того ж деякі оповідання циклу містять декілька різночасових сюжетних ліній (“Путь спасіння”, “Шинкарівна”, “Аскольдова могила”). І. Голубовська спробувала поділити легенди збірки за жанровими ознаками, виокремлюючи, крім класичних легенд, іще легенди житійного типу, легенди з елементами билини, чи саги, чи переказу [2, 42]. Основний недолік такого поділу в тому, що розмежовувати “легенди” за використаними в них “елементами” можна безкінечно й дійти суперечливих висновків. Варто завважити, що письменниця сама поділила свої легенди на дві частини (ігноруючи історично-часову послідовність), і саме у вигляді двох книжок “Легенди старокиївські” побачили світ у 1942 та 1943 роках. Навряд чи цей поділ був механічний, оскільки

начебто однакові тематично твори потрапили до різних частин. Тоді як аналіз прототекстів творів виразно свідчить, що перша частина містить здебільшого оповідання-легенди (провідна тема – християнство: його дива, святі, доля на теренах Русі, співвідношення зі стародавніми міфами), друга, відповідно, – оповідання-перекази (провідна тема – походження, населення, героїка, традиції, звичаї та вірування праукраїнської землі).

Другий аспект, на який варто звернути увагу, полягає в тому, що метатекстуальність більшості легенд абсолютно легко прочитується, навіть більше – беручи сюжет із писемних чи усних джерел, Н. Королева його не так змінює, як обробляє, наповнюючи “життєвими” подробицями. Безумовно, письменниця використовувала загальновідомі євангельські сюжети й у творчості 1930-х років, проте жоден із текстів її “євангельських” оповідань не ґрунтується на запозиченій, тобто – сформованій ще у прототексті, фабулі. Усі оповідання, маючи за основу якусь дрібну подію, фразу чи притчу з Євангелій, розгортають навколо неї окремий сюжет. У збірці “Легенди старокиївські” самостійних сюжетів мало. Оповідання “Кирило Кожум’яка” повністю, навіть мовою, копіює відомий народний переказ; грецький міф в обробці Геродота лежить в основі текстів “Мелюзина” та “Скитський скарб”; “Повість минулих літ” та народні перекази прочитуються в “Аскольдовій могилі”, “Нерушимій стіні”, “Перуновому прокляттю” та “Стугні” тощо.

Особливе місце серед прототекстів збірки посідають агіографічні твори: із двадцяти п’яти легенд п’ять містять пряме запозичення сюжету з агіографії і ще п’ять у тій чи тій формі обробляють агіографічні мотиви та сюжети. З десяти оповідань найцікавіший паралелізм спостерігається між двома – “Путь спасіння” та “Шинкарівна”. Перше з них – обробка життя святої Анастасії зі вставним сюжетом про відвідини княгинею Ольгою Царгорода, що повністю запозичений із творів візантійського імператора Константина Багрянородного. Друге – оповідь про ту ж саму подорож княгині Ольги до Царгорода зі вставним сюжетом, що становить оброблене в річищі народного переказу житіє святої Олени. Усі три героїні оповідань – канонізовані святі, проте тільки трактування образів Анастасії та Олени наслідують свої агіографічні прототексти. Постать княгині Ольги, головна для обох оповідань, зображена передусім з погляду історичності, проте в її зображенні також прочитуються описи княгині у Константина Багрянородного та “Повісті минулих літ”. Слід зазначити, що у відтворенні історій Олени та Анастасії простежується зіставлення та навіть пряме (у тексті) порівняння православної і католицької житійних традицій щодо обох святих. В оповіданні “Еклога” виведено образ Папи Климента, і хоча йдеться не про повне відтворення життя, а радше про мученицьку смерть святого, сам образ та все, що з ним відбувається, повторює канонічне житіє (а в оповіданнях “Володимирове срібло” та “Три Марії” ще й історію рецепції цього житія мешканцями Київської Русі). П’ять сюжетів “Легенд старокиївських” запозичені з “Києво-Печерського Патерика”, проте обробка запозичень різна. Оповідання “З повістей врем’яних літ” та “Похорон” містять оброблені (сповнені історичних і побутових подробиць) сюжети патерикових розповідей про Алімпія Іконописця та Григорія Чудотворця. Так само повторює Патериковий сюжет оповідання “Біси”, письменниця змінює тільки передумови приходу в монастир Ісакія Печерника. Кілька історичних та агіографічних сюжетів з великого житія святого Феодосія зібрано (саме зібрано, оскільки внутрішні структури цих кількох сюжетів залишились незмінні) в одне оповідання “Гостина”. Складнішу структуру має оповідання “Місячна пряжа” – письменниця копює образ святого Антонія з “Патерика” та язичницьку легенду. Ця компіляція меншою мірою

вторинна щодо першоджерел, проте Патериковий метатекст у ній цілком очевидний.

Навіть такий короткий аналіз дозволяє говорити про те, що в “Легендах старокиївських” письменниця переважно обробляла запозичені сюжети, мало змінюючи тлумачення образів та колізій у них. Цей факт також може свідчити про початковий період її творчості. Тим більше, що на підтвердження можна згадати також запозичені за сюжетом обробки світових казок і легенд, що їх Наталена Королева писала і друкувала якраз у 1925 – 1928 роках: “Мадярська казка”, “Анаїк”, “Людський вік”. До цього ж періоду творчості письменниці належать численні нариси та лише кілька самостійних оповідань, що мають форму “образків із життя”. Тобто не тільки особливості авторського метатексту “Легенд”, а й джерела оповідань та спосіб використання цих джерел говорять про те, що “Легенди старокиївські” були написані в першій половині 1920-х років.

Привертає увагу ще один факт – усі сюжети “Легенд старокиївських” репрезентують певні знакові для української культури події та образи. Тобто Наталена Королева свідомо використовувала відомі на українських теренах історії. Навряд чи вона робила це через брак глибших знань з української літератури й культури. Біографії, автобіографії та спогади письменниці стверджують, що вона з юності захоплювалася збиранням легенд і до Першої світової війни чимало працювала на археологічних розкопках: “... Н. Королева є археологом, який працював на розкопках в Помпеї, Єгипті, Персії, й... навіть у Криму (Тавриді)! Шукаючи там слідів грецької й римської культур” [див.: 6]. Отже, такі відомі в Україні сюжети вона могла обирати з метою репрезентувати українську давню культуру, духовність та історію перед Європою (принаймні перед Францією, адже вона збиралася бути французькою письменницею). Підтвердження цьому знаходимо в листі Н.Королевої до О.Бабишкіна, яким авторка супроводжувала одну зі своїх легенд, що її вона пересилала з Чехії до Києва: “З дальших легенд буде тільки одна з XV чи XVI століття. Решта – переважно зв’язана з античною владою, впливи якої на Україну я намагалася знайти (переважно по Криму), коли я була на Україні. Призначала я ці легенди до преси французької. Але коли мій покійний дружина намовляв мене віддати своє перо літературі українській, я перестала писати до французької преси. І таким чином і ці легенди дістались до літератури української” [1, 179]. Наталена Королева неодноразово згадувала, що української літературної мови її навчив саме Василь Королів-Старий, він же незабаром після їхнього одруження в 1923 р. умовив Наталену стати українською письменницею. Отже, якщо “Легенди старокиївські” були написані ще до цього рішення, то їх можна датувати кінцем 1910-х – початком 1920-х років.

Але виникає питання, чому тоді письменниця не друкувала цикл легенд аж до 1940-х років? Навряд чи вона сумнівалася в їхній художній вартості, зважаючи на так само запозичені сюжети інших її раних надрукованих творів. Жоден із критиків та біографів Наталени Королевої ніколи про це не згадував. Сама про себе вона писала переважно у формі художніх творів або в листах, уривками, досить мало уваги приділяючи висвітленню “секретів” своєї творчості. Проте наприкінці життя, уже не пишучи нову прозу, письменниця почала робити розлогі та докладні коментарі, готуючи перевидання своїх повістей у Канаді. Бажання розказати про себе, пояснити себе та вберегти свої твори від перекручень змушували її вміщувати в коментарях велику кількість дрібних біографічних деталей та пояснювати джерела своїх текстів. Інколи подібні автокоментарі переходили в заочну дискусію з критиками та дослідниками її творів, і тоді Наталена Королева розповідала те, що, можливо, і не збиралася: “Авторка ж не протестує у пресі, коли їй “нав’язують” думки, яких вона не тільки ніколи не

мала, але й мати не могла! Як, нпр. <...> що “авторка щораз більше причалює своєю творчістю до українських берегів” (про “Легенди Старокиївські”, які були написані ще до першої світової війни для... французької преси! А потім були відкинені в Галичині, як “не маючі нічого спільного з Україною” за словами п. Д. Донцова! І вийшли друком лише в 1942 р., бо авторка нічого іншого тоді в своїй теці не мала!)” [7, 174-175].

Отже, можна стверджувати, що цикл “Легенди старокиївські” був написаний Наталеною Королевою в 1910-х роках і став одним із найраніших україномовних творів письменниці. На це вказують як власні свідчення Наталени Королевої, так і непритаманне подальшій творчості авторки використання оповідань повністю запозичених сюжетів, а також відмінний щодо інших творів письменниці авторський метатекст циклу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бабишин О.* Несподіване, щасливе знайомство // *Всесвіт.* – 1993. – № 2.
2. *Голубовська І.* Виплекані мрії і любов'ю (“Легенди старокиївські” Наталени Королевої – тематична своєрідність) // *Слово і Час.* – 2002. – № 11.
3. *Копач О.* Наталена Королева. – Вінніпег, 1962.
4. *Кораблева Н.* Інтертекстуальність літературного произведения. – Донецьк, 1999.
5. *Королева Н.* Автобіографія // *Королева Н.* Без коріння. – Торонто, 1968.
6. *Королева Н.* Останній бог // *Literarny archiv pamatniku narodniho pisemnictvi v Praze* // *C. prir.* 73/66/ – *C. inv.* 2. – Арк. 87.
7. *Королева Н.* Предок. З анналів і легенд. – Торонто, 1961.
8. *Мишанич О.* Дивосвіти Наталени Королевої // *Королева Н.* Предок. – К., 1991.

Отримано 21.12.2006 р.

Максим Нестелєв

УДК 821.161.2.09”19” Хвильовий

РОМАНТИЧНА ВІЗІЯ СУЇЦИДАЛЬНИХ МОТИВІВ У НОВЕЛІСТИЦІ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

У статті розглядається суїцидальний аспект романтичного дискурсу новелістики М. Хвильового. З'ясовано імпліцитну важливість самогубства для творів письменника, а також проаналізовано мотиви матеревбивства та романтичного бунту як суїцидогенних факторів поетики автора. Пояснюється значущість літературного типу “зайвої людини” у прозі М. Хвильового в контексті кастраційного комплексу його романтичного психотипу.

Ключові слова: психосемантика, суїцидальний дискурс, автобіографічність.

Maksym Nestselyev. Romantic vision of suicidal motifs in M. Khvylioviy's short stories

The paper explores the suicidal aspect of romantic discourse in M. Khvylioviy's short stories. The author ascertains the implicit importance of suicide within the writer's oeuvre, and interprets the motifs of matricide and romantic rebellion as suicidal factors of M. Khvylioviy's poetics. The paper also proves the significance of the “superfluous man” in the writer's prose by placing it in the context of castration complex peculiar to his romantic psychotype.

Key words: psychosemantics, suicidal discourse, autobiographicity.

Микола Хвильовий – один із найвизначніших письменників ХХ століття, його внесок у формування модерної української прози важко переоцінити. Критик О. Білецький зазначає, що збірку М. Хвильового “Сині етюди” (1923) можна назвати “першим етапом розвитку революційної прози” [2, 59]. Серед образів творчості митця часто з'являється образ смерті, що, на думку І. Цюп'як,